

ARTICLE INFO

Received: 06th December 2022

Accepted: 15th December 2022

Online: 16th December 2022

KEY WORDS

Xavfsizlik turlari, axborot, axborotlarning turlari, axborotlashtirish qoidalari, axborot xavfsizligi, axborot xavfsizligi turlari, axborotlashtirish qoidalarini buzish.

XXI asr kishilik jamiyatining taraqqiyoti inson faoliyatining turli jabhalarida bevosita axborot ishlab chiqarish, uni iste'mol qilish va jamlash sur'atlarining o'sishi bilan bevosita bog'liq. Sababi, axborot kishilik jamiyatining muhim resurslaridan hisoblanadi. Ijtimoiy taraqqiyotda axborot strategik muhim ahamiyatga ega bo'lgan hom-ashyo va energiya bilan tenglashtirilmoqda.

Hozirgi kunda axborot jamiyat hayotini tashkil etishning zaruriy omillaridan biriga aylanib bormoqda. Binobarin, inson faoliyatining axborot olish va uni qayta ishlash jarayonlari bilan bog'liq bo'lmagan biror bir tarmog'i qolmagan. Tez sur'atlar bilan rivojlanib borayotgan hozirgi dunyoda fuqarolarning yangi sharoitlarga moslashishlariga ko'maklashish, ularga bo'layotgan voqealar, jarayonlar, hodisalar to'g'risida axborot berib borish, shuningdek, fuqarolar, ijtimoiy institutlar

AXBOROTLASHTIRISH QOIDALARINI BUZISH

Xudoyorov Umidjon Dagarovich

Sirdaryo viloyati yuridik texnikumi o'qituvchisi

3-darajali adliya maslahatchisi

Tel: +998 99 4757202

umidjondagarov@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7450239>

ABSTRACT

Maqolada axborotlarning turlari, axborotlashtirish qoidalarini buzish, axborotga ishlov berish hamda uni uzatish tizimi, axborot tizimlaridan foydalanish, axborotni (ma'lumotlarni) himoya qilish, axborot tizimlaridan ruxsat bilan foydalanish, axborot tushunchasi, axborot xavfsizligiga tahdid va ularning turlari, axborot xavfsizligining ahamiyati kabi tushunchalarning mazmuni mohiyati va javobgarlik masalasi bayon etilgan.

va davlat hokimiyati organlari o'rtasida samarali munosabatlar tizimini o'rnatishga sharoit yaratishda, eng avvalo, fuqarolarning axborotdan foydalanish bilan bog'liq konstitutsiyaviy huquqlarini amalga oshirish va kafolatlash masalasi muhim ahamiyat kasb etadi.

Axborotdan erkin foydalanish huquqi insonning dunyoga kelishi bilan unga beriladigan, qonun bilan taqiqlanmagan har qanday axborotni olish, saqlash tarqatish, yangilash mumkin bo'lgan harakatlarning fundamental hamda kompleks huquqidir. Tabiiyki, bunday holat boshqa shaxslar, davlat va jamiyatning axborot bo'yicha xavfsizligiga zarar yetkazmasligi zarur.

Ommaviy axborot vositalari erkindir va qonunga muvofiq ishlaydi. Ular axborotning to'g'riligi uchun belgilangan tartibda javobgardirlar. Senzuraga yo'l qo'yilmaydi.

ASOSIY QISM

Axborotlashtirish sohasidagi davlat siyosati. Axborotlashtirish sohasidagi davlat siyosati axborot resurslari, axborot texnologiyalari va axborot tizimlarini rivojlantirish hamda takomillashtirishning zamonaviy jahon tamoyillarini hisobga olgan holda milliy axborot tizimini yaratishga qaratilgan.

Axborotlashtirish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

har kimning axborotni erkin olish va tarqatishga doir konstitusiyaviy huquqlarini amalga oshirish, axborot resurslaridan erkin foydalanilishini ta'minlash;

davlat organlarining axborot tizimlari, tarmoq va hududiy axborot tizimlari, shuningdek yuridik hamda jismoniy shaxslarning axborot tizimlari asosida O'zbekiston Respublikasining yagona axborot makonini yaratish;

xalqaro axborot tarmoqlari va Internet jahon axborot tarmog'idan erkin foydalanish uchun sharoit yaratish;

davlat axborot resurslarini shakllantirish, axborot tizimlarini yaratish hamda rivojlantirish, ularning bir-biriga mosligini va o'zaro aloqada ishlashini ta'minlash;

axborot texnologiyalarining zamonaviy vositalari ishlab chiqarilishini tashkil etish;

axborot resurslari, xizmatlari va axborot texnologiyalari bozorini shakllantirishga ko'maklashish;

dasturiy mahsulotlar ishlab chiqarish rivojlantirilishini rag'batlantirish;

tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish, investisiyalarni jalb etish uchun qulay sharoit yaratish;

kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish, ilmiy tadqiqotlarni rag'batlantirish.

Axborotlashtirish – yuridik va jismoniy shaxslarning axborotga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish uchun axborot resurslari, axborot texnologiyalari hamda axborot tizimlaridan foydalangan holda sharoit yaratishning tashkiliy, ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy jarayoni.

Axborotlashtirish qoidalarini buzish jinoyatining asosiy bevosita obyekti kompyuter xavfsizligini (kompyuter axborotining daxlsizligini), shuningdek, ma'lumotlarni qayta ishlash avtomatlashtirilgan tizimlaridan foydalanish tartibini ta'minlashga doir ijtimoiy munosabatlardir. Qo'shimcha bevosita obyekt sifatida bu yerda fuqarolarning shaxsiy yoki mulkiy manfaatlarini yoxud davlat yoki jamoat manfaatlarini qo'riqlash bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlar amal qiladi.

Kompyuter axboroti – bu EHM, EHM sistemasi yoki ularning tarmog'ida mavjud bo'lgan va EHM yordamida qayta ishlanishi mumkin bo'lgan u yoki bu faktlar, shaxslar, voqealar, jarayonlar haqidagi axborot.

«Axborotlashtirish to'g'risida»gi Qonunda mazkur atama bilan bir xil mazmunda bo'lgan boshqa tushuncha – «**axborot resursi**» tushunchasi qo'llaniladi. U axborot tizimi tarkibidagi elektron shakldagi axborot, ma'lumotlar banki, ma'lumotlar bazasini anglatadi.

Axborot (ma'lumotlar) xavfsizligi deganda, quyidagilar tushuniladi:

«1. Axborot (ma'lumotlar)ning axborot egasiga ziyon yetkazuvchi tasodifiy yoki qasddan sodir etilgan ta'sirlarga (tahdidlarga) qarshilik ko'rsatish integral xossasi. Axborot (ma'lumotlar) xavfsizligi maxfiylik, yaxlitlik va ochiqlik darajasi bilan tavsiflanadi.

2. Axborot (ma'lumotlar)ning axborot (ma'lumotlar) chiqib ketishi,

soxtalashtirilishi, nusxa ko'chirilishi, modifikatsiyalashtirilishi, oshkor etilishi, buzilishi, to'silishiga olib keluvchi ruxsatsiz tasodifiy yoki qasddan sodir etiladigan harakatlardan himoyalanganligi».

Kompyuter axboroti o'z identifikatsiya atributlariga ega bo'lgan alohida fayl, dastur yoki ma'lumotlar bazasida jamlanadi va EHMda, undan alohida mashina manbalarda, kompyuter tizimlari yoki tarmoqlar qurilmalarining xotiralarida saqlanishi mumkin.

Mashinadagi axborot jismlari – axborotni elektron-hisoblash texnikasi vositalarida aks ettirish, saqlash va o'qish imkonini beruvchi fizik xossalarga (shu jumladan fizik maydonlarga) ega bo'lgan narsalar va qurilmalar (yo EHM tarkibiy qismi, yo uning periferiya qurilmasi elementi hisoblangan magnit disklar, magnit tasmasi, jamg'aruvchi yumshoq magnit disk (disketa), kompaktdisk va boshq.).

EHM (elektron-hisoblash mashinasi) – bu «simvulli va obrazli axborot ustida dastur va (yoki) foydalanuvchi buyurgan operatsiyalarni (axborotni qayta ishlash va qurilmalarni boshqarish borasidagi harakatlar ketma-ketligini) bajarish, shu jumladan uni kiritish-chiqarish, yo'q qilish, nusxa ko'chirish, modifikatsiyalashtirish, EHM tarmog'ida axborotni uzatish va boshqa axborot jarayonlarini amalga oshirish imkonini beruvchi elektron qurilmalar majmui».

EHM qatoriga integratsiyalashtirilgan tizimlar (noan'anaviy mazmundagi kompyuterlar – uyali telefon apparatlari, peyjerlar, elektron nazorat-kassa mashinalari, elektron bankomatlar va plastik hisob-kitob kartochkalari bilan ishlovchi terminallar)ni ham kiritish lozim.

Jumladan, uyali telefon tarmog'i kompyuter tarmog'i sifatida qara-lishi mumkin bo'lib, uning tarkibiy qismlari sifatida uyali telefon apparatlari, bazaviy stansiyalar, kommutator va kontroler amal qiladi. Bunda mikroprotessorli qurilma hisoblangan uyali telefon apparati simsiz tarmoqning uzoqdagi ish joyi sifatida, markaziy kontroler esa, fayl va kommunikatsion server sifatida amal qiladi. Bunday tarmoqning ish tizimi kompyuter texnikasiga va markaziy kompyuter (kontroler, kommutator) hamda periferiya qurilmalari (uyali telefon apparatlari) o'rtasida yuzaga keladigan axborot almashinuviga asoslanadi.

Peyjing tizimi ham aynan shunday tarmoq sifatida qaralishi mumkin, farqi shundaki, peyjer uzoqdagi terminal hisoblanadi. Shu sababli uyali aloqa va peyjing tarmoqlaridagi axborotga JK «Axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar» deb nomlangan XX1 bobi moddalari tatbiq etiladi.

EHM tizimi (hisoblash tizimi, axborot-hisoblash tizimi, kompyuter tizimi) – «periferiya qurilmalari va dasturiy ta'minotning predmet yoki funksional belgiga ko'ra hosil bo'ladigan, axborotni qabul qilish, saqlash, qayta ishlash va berish jarayonlarini avtomatlashtirish uchun mo'ljallangan va konkret amaliy (tor ixtisoslashtirilgan) vazifalarni yoki vazifalar spektrini mazkur tizim uchun umumiy bo'lgan axborot resurslarida yechish maqsadida yuksak darajada samaradorlikka erishishga yoki hisoblash texnikasi vositalarining ishonchlilik darajasi, quvvati va tez ishlash qobiliyatini oshirishga qaratilgan EHM yoki o'zaro bog'langan va o'zaro ta'sirga kirishuvchi protsessorlar majmui».

EHM tarmog'i (hisoblash tarmog'i, axborot-hisoblash tarmog'i, kompyuter tarmog'i) quyidagilarni anglatadi:

1. Ma'lumotlarni uzatish tarmoqlari majmui, u bilan bog'langan EHM va bu bog'lanishni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan dasturiy ta'minot va (yoki) texnika vositalarining axborotni taqsimlangan usulda qayta ishlashni tashkil etish uchun mo'ljallangan.

2. Telekommunikatsiya va ma'lumotlarni uzatish vositalari va (yoki) tizimlarining foydalanuvchilarga o'z resurslariga uzoqda turib kirishni va bu resurslardan kollektiv foydalanishni ta'minlovchi o'zaro bog'langan hududiy taqsimlangan ma'lumotlarni qayta ishlash tizimlari majmui.

Axborotlashtirish qoidalarini buzishning **predmeti** axborot tizimlari, ma'lumotlar bazalari va banklari, axborotga ishlov berish hamda uni uzatish tizimlari, belgilangan himoya choralari ko'rmagan holda axborot tizimlaridan ruxsat bilan foydalanish esa, alohida fayl, dastur, ma'lumotlar bazasida jamlangan, intellektual mulk obyekti sifatida qonun bilan qo'riqlanadigan kompyuter axboroti.

Axborot tizimi – axborotni to'plash, saqlash, izlash, unga ishlov berish hamda undan foydalanish imkonini beradigan, tashkiliy jihatdan tartibga solingan jami axborot resurslari, axborot texnologiyalari va aloqa vositalari.

Ma'lumotlar bazasi – «obyektiv shaklda ifodalangan hamda elektron hisoblash mashinalari (EHM) yordamida topish va ishlov berish mumkin bo'ladigan tarzda bir tizimga solingan ma'lumotlar (masalan: maqolalar, hisob-kitoblar) majmui». Masalan, aholi uchun ma'lumotlar bazalari, qonun hujjatlari va normativ hujjatlarning ma'lumotlar bazalari, arxivlar, muzeylar,

o'quv yurtlarining ma'lumotlar bazalari va h.k.

Ma'lumotlar banki – ma'lumotlar markazlashtirilgan tartibda saqlanadigan va ulardan kollektiv tarzda foydalaniladigan avtomat-lashtirilgan axborot tizimi. Ma'lumotlar banki tarkibiga bir yoki bir necha ma'lumotlar bazalari, ma'lumotlar bazalari ma'lumotnomasi, ma'lumotlar bazalarini boshqarish tizimi, shuningdek, so'rovlar va amaliy dasturlar kutubxonalari kiradi. Misol tariqasida vazirliklar, idoralar, ilmiy-tadqiqot muassasalari, kutubxonalarning ma'lumotlar banklarini keltirish mumkin.

Axborotga ishlov berish hamda uni uzatish tizimi – kompyuter axborotiga ishlov berish hamda uni uzatishni ta'minlovchi bir yoki bir necha kompyuterlar, periferiya qurilmasi va dasturiy vositalardan tarkib topgan tizim.

Axborotlashtirish qoidalarini buzish **obyektiv tomondan** belgilangan himoya choralari ko'rmagan holda axborot tizimlari, ma'lumotlar bazalari va banklarini, axborotga ishlov berish hamda uni uzatish tizimlarini yaratish, joriy etish va ulardan foydalanish hamda axborot tizimlaridan ruxsat bilan foydalanish natijasida fuqarolarning huquqlariga yoki qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlariga yoxud davlat yoki jamoat manfaatlariga ko'p miqdorda zarar yoxud jiddiy ziyon yetkazilishida aks etadi.

Axborot tizimlari, ma'lumotlar bazalari va banklarini, axborotga ishlov berish hamda uni uzatish tizimlarini **yaratish** axborot tizimlari, ma'lumotlar bazalari va banklari, axborotga ishlov berish hamda uni uzatish tizimlari yaratuvchi nazarda tutgan maqsadda faoliyat ko'rsatishi uchun dasturiy ta'minotni yozish, apparat

vositalarini tanlash va o'rnatishni anglatadi.

Ko'rib chiqilayotgan modda mazmunida **joriy etish** axborot tizimlari, ma'lumotlar bazalari va banklari, axborotga ishlov berish hamda uni uzatish tizimlaridan ularning funksional vazifasiga ko'ra amalda foydalanilishiga erishishni anglatadi.

Axborot tizimlari, ma'lumotlar bazalari va banklari, axborotga ishlov berish hamda uni uzatish tizimlaridan **foydalanish** deganda, ulardan amalda foydalanish jarayoni tushunilishi lozim.

Axborot tizimlaridan foydalanish deganda, shaxs EHM qurilmalari bilan o'zaro aloqaga kirishishi tushuniladi. Bunday o'zaro aloqaga kirishish aksariyat hollarda kompyuter axborotiga kirish maqsadida amalga oshiriladi. Buning natijasida shaxs bu axborotni o'z ixtiyoriga ko'ra tasarruf etish (foydalanish, o'zgartirish, to'sib qo'yish, nusxa ko'chirish, yo'q qilish va sh.k.) imkoniyatini qo'lga kiritadi. Ayni vaqtda axborot tizimlaridan (EHMdand) ruxsat bilan foydalanishni kompyuter axborotidan ruxsat bilan foydalanishdan farqlash lozim. Axborot tizimidan foydalanishga ruxsati bo'lgan shaxsning unda saqlanayotgan muayyan kompyuter axborotini olishga ruxsati bo'lmasligi mumkin.

(Kompyuter axborotidan ruxsat bilan foydalanish haqida batafsilroq 278²-modda tahliliga qarang.)

EHM yoki mashinaning axborot tashuvchi predmet yoki uskunalarni egallash, shuningdek, kompyuter axboroti bilan mashina manbalariga turli nurlanishlar, mexanik ta'sirlar, elektromagnit to'lqinlar va boshqa shunga o'xshash usullar yordamida sirdan ta'sir ko'rsatish yo'li bilan manipulyatsiya qilish axborot tizimlaridan ruxsat bilan foydalanish, xuddi

shuningdek kompyuter axborotidan ruxsat bilan foydalanish sifatida e'tirof etilishi mumkin emas.

Axborot tizimlaridan ruxsat bilan foydalanish – axborot tizimi mulkdori yoki qonuniy egasi tomonidan ruxsat etilgan (ma'qullangan) shaxsning EHM qurilmalari bilan o'zaro aloqasi.

O'z navbatida, axborot tizimlaridan ruxsatsiz foydalanish foydalanuvchi bunday harakatlarni bajarish huquqiga ega emasligini anglatadiki, bu foydalanishning qonunga xilofligidan dalolat beradi.

Jumladan, axborot tizimlaridan foydalanish uchun ruxsat (foydalanish huquqi)ga quyidagi shaxslar ega:

– ma'lumotlar bazalaridan foydalanish yoki ularga ishlov berish rejimida bevosita ishlaydigan, kompyuter tizimi yoki tarmog'i qurilmalari bilan o'zaro aloqasi vakolatli shaxs tomonidan tartibga solingan axborotdan foydalanuvchilar (axborot tizimlaridan ruxsat bilan foydalanish foydalanuvchi o'zi ishlashni mo'ljallayotgan axborot maydoni doirasida, albatta, ro'yxatdan o'tishini nazarda tutadi);

– o'z faoliyat turiga ko'ra kompyuter qurilmalariga texnik xizmat ko'rsatish bilan muntazam ravishda shug'ullanadigan shaxslar (qurilmalarni sozlovchilar, ma'lumotlarni kiritish operatorlari, tarmoq ma'murlari, dasturchilar, sistemachi-muhandislar, periferiya qurilmasi va aloqa vositalari mutaxassisleri va sh.k.).

Ko'rsatilgan shaxslar faqat o'z vakolatlari yoki vazifalari doirasidan chetga chiqqan va foydalanish o'zlariga ruxsat etilmagan EHM qurilmalari bilan o'zaro aloqaga kirishish imkoniyatini qo'lga kiritgandagina ularning harakatlari axborot tizimlaridan ruxsatsiz (g'ayriqonuniy, qonunga xilof) foydalanish deb topiladi.

Qorovullar, farroshlar, elektriklar, kurerlar va EHM bilan bevosita aloqaga kirishmaydigan, lekin u o'rnatilgan xonaga kirishga ruxsat etilgan boshqa shaxslar EHM, EHM tizimi va tarmog'idan foydalanish huquqiga ega bo'lmaydi.

Axborot tizimlaridan va kompyuter axborotidan ruxsat bilan foydalanish uni muhofaza etish choralariga qat'iy rioya etgan holda amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi «Axborotlashtirish to'g'risida»gi Qonunining 20-moddasiga binoan: «Axborot resurslari va axborot tizimlari, agar ular bilan g'ayriqonuniy munosabatda bo'lish natijasida axborot resurslarining yoki axborot tizimlarining mulkdorlariga, egalariга yoxud boshqa yuridik hamda jismoniy shaxslarga zarar yetkazilishi mumkin bo'lsa, muhofaza qilinishi kerak.

Davlat organlari, yuridik va jismoniy shaxslar davlat sirlari hamda maxfiy sirlar to'g'risidagi axborotni o'z ichiga olgan axborot resurslari va axborot tizimlarining muhofaza qilinishini ta'minlashlari shart. Axborot resurslari va axborot tizimlari muhofaza qilinishini tashkil etish tartibi ularning mulkdorlari, egalari tomonidan mustaqil belgilanadi.

Davlat sirlari hamda maxfiy sirlar to'g'risidagi axborotni o'z ichiga olgan axborot resurslari va axborot tizimlarining muhofaza qilinishini tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi».

Axborotni (ma'lumotlarni) himoya qilish axborot (ma'lumotlar) mulkdorining manfaatlariga zarar yetkazilishining oldini olish yoki qiyinlashtirishga qaratilgan huquqiy, tashkiliy va texnik (dasturiy-apparat) tadbirlar majmuidan iborat.

Har qanday turdagi axborotni muhofaza etishning eng umumiy belgilari:

– axborotni muhofaza qilishni axborot mulkdori yoki u vakolat bergan shaxslar tashkil etadi va o'tkazadi;

– axborotni muhofaza qilish orqali uning mulkdori (egasi) o'zining axborotga egalik qilish va uni tasarruf etishga bo'lgan huquqlarini muhofaza qiladi, uni qonunga xilof qo'lga kiritilishiga va undan o'z manfaatlariga zid ravishda foydalanilishiga yo'l qo'ymaslikka harakat qiladi;

– axborotni muhofaza qilish muhofaza qilinayotgan axborotdan ruxsat bilan foydalanish imkoniyatini cheklash bo'yicha uning tarqatilishini cheklovchi va maxfiylashtirilgan axborot va uning manbalaridan qonunga xilof (ruxsatsiz) foydalanishni istisno etuvchi yoki sezilarli darajada qiyinlashtiruvchi tadbirlar majmuini o'tkazish yo'li bilan amalga oshiriladi.

Axborot xavfsizligini ta'minlash vositalari majmui (axborotni muhofaza qilish vositalari) quyidagilarni o'z ichiga oladi: axborotni muhofaza qilishning apparat, dasturiy, texnik (apparat-dasturiy), qonun yo'li bilan, tashkiliy, fizik vositalarini; axborotdan ruxsatsiz foydalanilishidan muhofaza qilish vositalarini va h.k. Axborotni muhofaza qilish usullari ham har xil bo'lishi mumkin: kriptografik usul, to'sish, niqoblash, tartibga solish, majburlash, ko'p darajali muhofaza, ruxsatsiz kirishdan muhofaza qilish, shifrlash, imitomuhofaza, ruxsat bilan foydalanishni boshqarish va h.k.

Axborotni (ma'lumotlarni) himoya qilish tizimi – «axborot (ma'lumotlar)ni tasodifiy yoki qasddan buzish, buzib ko'rsatish yoki foydalanishdan muhofaza qilishni ta'minlovchi apparat, dasturiy va kriptografik vositalar hamda tadbirlar majmui».

Axborot tizimlari, ma'lumotlar bazalari va banklarini, axborotga ishlov berish hamda uni uzatish tizimlarini yaratish, joriy etish va ulardan foydalanish hamda axborot tizimlaridan ruxsat bilan foydalanish chog'ida **belgilangan himoya choralari**ni ko'rmaslik foydalanuvchi kompyuter axboroti, EHM, EHM tizimi yoki tarmog'ining muhofazasi (xavfsizligi)ni ta'minlovchi muayyan qoidalarga rioya etmasligi yoki ularni to'g'ridan-to'g'ri chetlab o'tishidan iborat. Jumladan, bu xodim sertifikatlanmagan dasturiy vositalardan foydalanishi; foydalanilayotgan axborot mashina manbalarida zarar keltiradigan dasturlar bor yo'qligini tekshirish vazifalarini bajarmagani; axborot tizimidan ruxsatsiz foydalanilishidan muhofaza etish tizimini to'sib qo'yishi; hisoblash texnikasining muayyan vositasi bilan ishlov berishni amalga oshirish texnik imkoniyati mavjud bo'lmagan ma'lumotlarni kiritishi; dasturiy vositalar bilan dialog qoidalarini, texnik xizmat ko'rsatish muddatlarini buzishi; parollar o'rnatmaslik va hokazolarda aks etishi mumkin.

Bunda har bir muayyan holda aynan qanday zaruriy muhofaza choralari ko'rilmagani, axborot tizimlaridan ruxsat bilan foydalanish huquqiga ega bo'lgan shaxs aynan qaysi xavfsizlik qoidalarini buzgani, shuningdek, bu qoidabuzarliklar bilan ko'rib chiqilayotgan modda birinchi qismining dispozitsiyasida bayon etilgan oqibatlar kelib chiqishi, ya'ni fuqarolarning huquqlariga yoki qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlariga yoxud davlat yoki jamoat manfaatlariga ko'p miqdorda zarar yoxud jiddiy ziyon yetkazilishi o'rtasida sababiy bog'lanish mavjudligi aniqlanishi lozim. Mazkur jinoiy oqibatlar yuz bergan vaqtdan e'tiboran

axborotlashtirish qoidalarini buzish **tugallangan** jinoyat deb e'tirof etiladi.

JK Maxsus qismi sakkizinchi bo'limi qoidalariga binoan, **ko'p miqdordagi zarar** deganda, «eng kam oylik ish haqining yuz baravaridan uch yuz baravarigacha bo'lgan miqdordagi zarar» tushunilishi lozim. Bunday zarar, xususan, EHM vositalarini qimmatga ta'mirlash zaruriyati vujudga kelishida namoyon bo'lishi mumkin.

Axborotlashtirish qoidalarining buzilishi natijasida yetkazilgan zarar miqdorini aniqlashda axborot resursining qiymatigina emas, balki shaxsning jinoiy harakatlari oqibatlarini tugatishga to'g'ridan-to'g'ri xarajatlar ham hisobga olinishi lozim. Nima bo'lganda ham zarar turi va miqdori bunday vaziyatlarda axborotlashtirish, iqtisod va boshqa sohalaridagi maxsus bilimlar yordamida o'tkaziladigan kompleks ekspertiza vositasida aniqlanmog'i darkor.

Agar axborotlashtirish qoidalarini buzish kompyuter texnikasi jiddiy shikastlanishiga olib kelgan va shu tariqa uning mulkdori yoki egasi ko'p miqdorda zarar ko'rishiga sabab bo'lgan bo'lsa, aybdorning harakatlari faqat **JK 278¹-moddasi** bilan kvalifikatsiya qilinadi va JK 173-moddasi (Mulknii qasddan nobud qilish yoki unga zarar yetkazish) bilan qo'shimcha kvalifikatsiya qilish talab etilmaydi.

Axborotlashtirish qoidalarining buzilishi natijasida fuqarolarning huquqlariga yoki qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlariga yoxud davlat yoki jamoat manfaatlariga **jiddiy ziyon yetkazilganligi** yoki **yetkazilmaganligi** har bir muayyan holda tergov va sud organlari tomo-nidan aniqlanadi. Mazkur tushuncha nisbiy xususiyat kasb etadi, kompyuter axborotining muhimlik darajasiga bog'liq

bo'ladi va axbo-rotlashtirish qoidalarining buzilishi natijasida axborot tizimining mulkdori (egasi)ga yetkazilgan ziyon hajmini aniqlash olingan barcha ma'lumotlar yig'indisini hisobga olib amalga oshirilishi lozim. Mazkur vaziyatda muhim axborotning yo'qolishi, korxonalar, tashkilot ishi, ishlab chiqarish faoliyati to'xtab qolishi yoki izdan chiqishi, texnologik jarayonlarning buzilishi, shaxsiy, shifokorlik, advokatlik siriga mansub bo'lgan maxfiy ma'lumotlarni oshkor etish yo'li bilan shaxsga ma'naviy ziyon yetkazilishi jiddiy ziyon deb e'tirof etilishi mumkin.

Shaxsning axborotlashtirish qoidalarini buzish bilan bog'liq bo'lsada, lekin qonunda ko'rsatilgan oqibatlariga olib kelmagan harakatlari muayyan holatlarda tugallanmagan jinoyatni tashkil etishi va JK 25-moddasiga havola qilgan holda kvalifikatsiya qilinishi mumkin.

JK 278¹-moddasi 1-qismida nazarda tutilgan jinoyatning **subyektiv tomoni** quyidagilar bilan ifodalanadi:

- **qasddan**, basharti shaxs axborotlashtirish qoidalarini buzayotganini anglagan, buning natijasida foydalanuvchiga ancha miqdorda zarar yetkazilishi mumkinligi yoki muqarrarligiga ko'zi yetgan, bu oqibatlarining yuz berishini istagan (to'g'ri qasd) yoki ularning yuz berishiga ongli ravishda yo'l qo'ygan (**egri qasd**) bo'lsa;

- **ehtiyotsizlik orqasidan**, basharti shaxs axborotlashtirish qoidalarini buzayotganini anglagan, o'z xulq-atvori qonunda nazarda tutilgan ijtimoiy xavfli oqibatlar keltirib chiqarishi mumkinligiga ko'zi yetgan, lekin ehtiyotkorlik chora-tadbirlariga ongli ravishda rioya etmagan holda bunday oqibatlar kelib chiqmasligiga asossiz ravishda umid qilgan (o'z-o'ziga ishonish)

yoki o'z xulq-atvori qonunda nazarda tutilgan ijtimoiy xavfli oqibatlar keltirib chiqarishi mumkinligiga ko'zi yetmasa-da, lekin ko'zi yetishi lozim va mumkin bo'lgan (jinoiy beparvolik) bo'lsa;

- **murakkab ayb** bilan, basharti jinoiy qilmish, ya'ni axborotlashtirish qoidalarini buzishga nisbatan qasd, qonunda nazarda tutilgan ko'ngilsiz oqibatlariga nisbatan esa, ehtiyotsizlik mavjud bo'lsa.

Motiv va **maqсад** ko'rib chiqilayotgan jinoyatni kvalifikatsiya qilish uchun ahamiyatga ega emas.

16 yoshga to'lgan aqli raso jismoniy shaxs **JK 278¹-moddasi 1-qismida** nazarda tutilgan jinoyat **subyektiv** bo'lishi mumkin. Qonun bu shaxs kompyuter texnologiyalari sohasida mutaxassis bo'lishi yoki muayyan faoliyat bilan shug'ullanishini talab qilmaydi, muhimi uning axborot tizimlaridan ruxsat bilan foydalanayotganligi talab etiladi.

Agar axborotlashtirish qoidalarini buzish juda ko'p miqdorda zarar yetkazgan holda sodir etilgan bo'lsa, aybdorning harakatlari **JK278¹-moddasi 2-qismi** bilan kvalifikatsiya qilinadi.

JK Maxsus qismining sakkizinchi bo'limi qoidalariga binoan, **juda ko'p miqdordagi zarar** deganda, «eng kam oylik ish haqining uch yuz baravari va undan ortiq bo'lgan miqdordagi zarar» tushuniladi.

XULOSA

Hozirgi kunda milliy axborot resurslari xar bir davlatning iqtisodiy va harbiy salohiyatini tashkil qiluvchi omillaridan biri bo'lib xizmat kilmokda. Ushbu resursdan samarali foydalanish mamlakat xavfsizligini va demokratik axborotlashgan jamiyatni muvaffaqiyatli shakllantirishni ta'minlaydi. Bunday jamiyatda axborot almashuvi tezligi yuksaladi, axborotlarni yig'ish, saqlash, qayta ishlash va ulardan

foydalanish bo'yicha ilg'or axborot – kommunikatsiyalar texnologiyalarini qo'llash kengayadi. Shuning uchun xam mavjud axborotlarga noqonuniy kirish, ulardan foydalanish va yo'qotish kabi muammolar dolzarb bo'lib qoldi. Bularning bari shaxs, jamiyat va davlatning axborot

xavfsizligi darajasining pasayishiga olib kelmoqda. Davlatning axborot xavfsizligini ta'minlash muammosi milliy xavfsizlikni ta'minlashning asosiy va ajralmas qismi bo'lib, axborot himoyasi esa davlatning birlamchi masalalaridan biri bo'lib bormoqda.

References:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi.
3. M.X. Rustambayev, O'zbekiston respublikasi jinoyat huquqi kursi, V-tom, maxsus qism, Oliy ta'lim muassasalari uchun darslik, 226-bet.
4. Karimov M., Turgunov A. va boshqalar. Axborot xavfsizligi asoslari. –T.: 2013.
5. O'zbekiston Respublikasi «Axborotlashtirish to'g'risida»gi Qonun.
6. Ubaydullayev Amirxon Farrux o'g'li “Axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar” nomli maqolasi, Toshkent davlat yuridik universiteti qoshidagi Akademik litsey o'quvchisi, <https://cyberleninka.ru/article/n/axborot-texnologiyalari-sohasidagi-jinoyatlar/viewer>
7. Sardor Doniyor o'g'li Sultonmurodov “G'loballashuv jarayonida axborot xavfsizliga tahdid va uning namoyon bo'lish” nomli maqolasi, Guliston davlat unversiteti 2-bosqich magistranti, <https://cyberleninka.ru/article/n/globallashuv-jarayonida-axborot-xavfsizliga-tahdid-va-uning-namoyon-bo-lish/viewer>
8. Алоқа ва ахборотлаштириш соҳасида ахборот хавфсизлиги: атамалар ва таърифлар. Тармоқ стандарти: –TSt 45-010.: 2010.
9. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. -T.: Davlat ilmiy nashiryoti, 2000
10. lex.uz.